

Kurier etyki

NR 10/2022(22)

WYDANIE WYŁĄCZNIE ELEKTRONICZNE

Nie ma granicy wieku, powyżej której nie dałoby się rozwijać wartościowych idei.

Ben Sweetland, Bogać się, kiedy śpisz

prof. dr hab. Anna Karmańska, przewodnicząca Komisji Etyki

Listopad 2022 Mombaj (Indie) – Wrocław (Polska)

Czy to przypadek, czy szczęśliwy zbieg okoliczności, że ustalając kilka miesięcy temu tematykę *Czwartej debaty o etyce*, którą właśnie poprowadził w dniu 25 listopada 2022 r. Oddział Okręgowy SKwP we Wrocławiu, wybraliśmy kwestię odpowiedzialności w zawodach związanych z rachunkowością, a tegoroczny Światowy Kongres Księgowych, który skończył się zaledwie cztery dni przed *Debatą*, odpowiedzialności i zaufaniu poświęcił WIELE uwagi?

Mędrcy tego Świata mówią, nie ma przypadków! Też tak uważam, więc ten zbieg okoliczności traktuję jako dowód na to, że tu w Polsce, nie gdziekolwiek indziej na świecie, też potrafimy wyczuwać światowe mega trendy i podejmować problemy ściśle z nimi związane. Nie jest ważne przy tym, że skala oddziaływania jest mniejsza. Ważne, że jest.

Foto.empik.com

Zachęcam więc Państwa do zapoznania się z reporterską relacją z Indii, przedstawioną specjalnie dla *Kuriera* przez prof. Aldonę Kamelę-Sowińską, która wraz z Panią Sylwią Rzepką we wspomnianym Kongresie uczestniczyła z ramienia SKwP. To dobry światowy kontekst dla naszego wydarzenia, z którego oczekiwane przez Państwa relacje mamy dzięki zaangażowaniu prof. Zbigniewa Lutego, dr. Pawła Żurawia i Gościa *Debaty Wrocławskiej* – ks. prof. Kazimierza Papciaka.

Myślę, że z zaciekawieniem przyjmiecie Państwo także krótki komentarz Pana Stanisława Kozłowskiego, który zawsze z pogłębioną refleksją wypowiada się na tematy związane z etyką zawodową w rachunkowości i *Kodeksu* wyrażającego jej ramy.

Przedstawiając ten przedświąteczny numer *Kuriera*, proszę, przyjmijcie Państwo, od Członków Komisji Etyki i Rzeczników Etyki Zawodowej w Rachunkowości, życzenia radosnych Świąt Bożego Narodzenia oraz trwania w niesłabnącej nadziei na zmiany, dzięki którym będziemy wszyscy mogli myśleć tylko o pokoju powszechnym i o spokoju wewnątrz nas! Szczęśliwego Nowego Roku 2023!

prof. dr hab. Aldona Kamela-Sowińska

ETYKA I ZAUFANIE, A W KONSEKWENCJI ODPOWIEDZIALNOŚĆ

MYŚL PRZEWODNIA ŚWIATOWEGO KONGRESU KSIĘGOWYCH IFAC
18-21. 11 2022 MUMBAJ, Indie

Światowy Kongres Księgowych (*World Congress of Accountants WCOA*) – w tym roku odbywający się w dniach 18-21 listopada w Bombaju w Indiach – to wydarzenie, które odbywa się raz na 4 lata i jest dla środowiska księgowych i audytorów jak i świata akademickiego niezwykle ważnym wydarzeniem. Jest to bowiem spotkanie poświęcone przyszłości i wskazaniu kierunków rozwoju zarówno rachunkowości, sprawozdawczości finansowej, audytu jak i samego zawodu księgowego i jego zakresu zadań i obowiązków. Świat się zmienia raptownie i za tymi zmianami musi postępować rachunkowość i przedstawiciele tego zawodu. IFAC reprezentuje 2,5 miliona księgowych, choć to wielkość nieoszacowana.

Klimat Kongresu

W Kongresie uczestniczyło ponad 6380 osób ze 123 krajów, w tym ponad 1700 cudzoziemców. Najbardziej liczna była delegacja z Indii, która liczyła około 4500 osób. Myślą przewodnią WCOA objętą hasłem kongresowym „One Earth, One Family, One Future” było **„Budować zaufanie, umożliwiać zrównoważony rozwój”**.

Zaufanie do zawodu księgowego przebiegało się przez cały Kongres. Podkreślano wielką wagę etyki w zawodzie.

W czasach, kiedy brak jest uregulowań prawnych dotyczących wykorzystywania, analizy, przekazywania, przechowywania danych i informacji w chmurze, danych które zostały pozyskane z księgowości, jedyną podstawą ich należytego użycia jest etyka zawodowa księgowego, biegłego rewidenta czy analityka danych. To księgowi stanowią w czasach braku wystarczających regulacji przechowywania

danych w chmurze, podstawowy filar bezpieczeństwa obrotu gospodarczego i trwałości gospodarki.

Nietrudno sobie wyobrazić, kto i co może zrobić, zmanipulować, przekreślić dane księgowe, i wprowadzić całe grupy odbiorców w sytuację podejmowania decyzji w oparciu o nieprawidłowe dane. W czasach wojny, przerywania i łamania się łańcuchów dostaw, *fake newsów*, powszechnego łamania podstaw wiarygodności przez instytucje powołane do jej budowania, księgowy jawi się jako jeden z ostatnich filarów wiarygodności i przestrzegania zasad i procedur. Stąd temat przewodni WCOA „ZAUFANIE”, a razem z nim „ODPOWIEDZIALNOŚĆ”.

Podkreślano, że zawód księgowy należy uznać za niezwykle ważną, szczególną profesję globalną. Jej przedstawiciele aktywnie uczestniczą – poprzez profesjonalną pracę – w systemie informacyjnym warunkującym tworzenie wartości w gospodarkach, w których funkcjonują, przyczyniają się do wzrostu gospodarczego w skali globalnej.

Po co komu Światowy Kongres i co z tego ma polski księgowy?

Ustępujący Prezydent IFAC, Alan Johnson, w swoim wystąpieniu podkreślił, że księgowi to wyjątkowy zawód, który może pomóc nie tylko rozwojowi gospodarczemu. Może bowiem ograniczyć korupcję, monitorować uwarunkowania grożące bankructwem przedsiębiorstw. Alan Johnson szczególnie podkreślał rolę księgowych we współtworzeniu zrównoważonego rozwoju, zahamowaniu niszczenia środowiska naturalnego na masową skalę. Zauważał rolę księgowych w działaniach ważnych dla tworzenia

lepszego świata. Ta wyjątkowa rola księgowych wynika z dostarczania prawidłowych, rzetelnych informacji do rozliczania rządów, zarządów firm, organizacji non-profit i z dostarczania informacji niezbędnych do oceny przyszłości i podejmowania decyzji. **W tej roli nikt nie zastąpi księgowych.** Jeżeli mówi to prezes IFAC, to musi nas księgowych napawać to dumą i zadowoleniem oraz poczuciem odpowiedzialności społecznej. O wyjątkowej roli księgowego i biegłego rewidenta w obecnych czasach mówili prawie wszyscy przedstawiciele organizacji uczestniczących w Kongresie. Podkreślano dobitnie wagę zaufania, jakim księgowych się obdarza. Warto więc czasem, w codziennym trudzie, przypomnieć sobie o tej roli i randze księgowego. Warto również pamiętać, że z ZAUFANIEM idzie ręka w rękę – ODPOWIEDZIALNOŚĆ.

Nie ma rozwoju bez stałego podnoszenia wiedzy i umiejętności, a taki można niewątpliwie osiągnąć uczestnicząc lub co najmniej **obserwując** trendy i tendencje, o których mówią przedstawiciele zawodu o wysokich kwalifikacjach. Poznanie ich opinii jest tym bardziej cenne, gdy są oni funkcyjnie wysoko

usytuowani w hierarchii zawodowej i gospodarczej strukturze. Wówczas bowiem mają oni wyjątkowo szeroką perspektywę oglądu zawodowego. Światowy Kongres Księgowych jest niecodzienną okazją poznania poglądów takich właśnie osób, zebranych z całego świata w jednym miejscu i wokół jednej sprawy: troski o rachunkowość i świat, któremu ona ma służyć. Jest to okazja do czerpania wiedzy ale także do konfrontowania poglądów, ważnych dla teraźniejszości i przyszłości naszego środowiska zawodowego, a więc dla każdego z nas z osobna.

Domeną spotkań ponadnarodowych, takich jak Kongres, jest zawsze ocena mega trendów rozwoju zawodowego, które obecnie szybciej, niż byśmy sobie tego życzyli, przekładają się na zmiany praktyki rachunkowości. Kongres zapowiada zmiany, a ich świadomość pozwala się do nich przygotować. Dotyczy to wszystkich księgowych na całym świecie.

Ponadto, budująca jest świadomość tego, że jest się częścią wielkiego zawodowego świata, a nie samotnym żeglarzem na **niespokojnym** morzu współczesnych problemów rachunkowości.

prof. dr hab. Zbigniew Luty

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA PRAWDĘ I PRAWDĘ NIEPEŁNĄ W RACHUNKOWOŚCI

DYSKUSJA, CZY JEST TO DYLEMAT ETYCZNY, CZY TEŻ NIE?

W dniu 25 listopada 2022 roku odbyła się debata pt. „Etyka i zawodowa odpowiedzialność w rachunkowości” Debatę zorganizował i przeprowadził Oddział Okręgowy SKwP we Wrocławiu. Uczestnikami debaty byli:

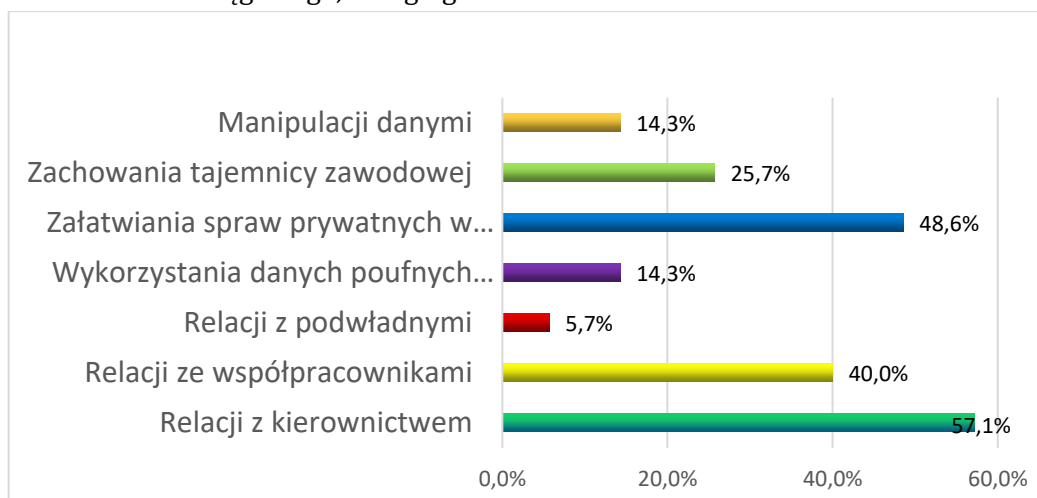
1. O. dr hab. Kazimierz Papciak, prof. Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, autor wielu publikacji z zakresu etyki.
2. Dr Paweł Żuraw, członek Zarządu Okręgowego Oddziału SKwP we Wrocławiu.
3. Prof. dr hab. inż. Zbigniew Luty, prowadzący dyskusję i moderator.

Na wstępie prof. Zbigniew Luty zaprezentował rezultaty badań ankietowych dylematów etycznych powstających w zawodach: księgowego, biegłego

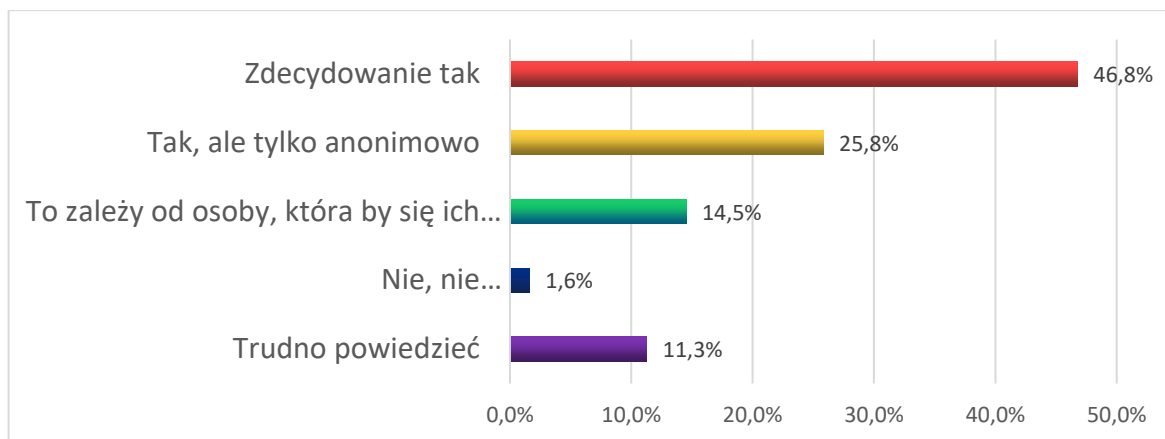
rewidenta ora innych powiązanych z rachunkowością. Badania wykonała studentka Karolina Worożańska, realizując pracę magisterką (obecnie po pozytywnej obronie). Promotorem pracy był prof. Z. Luty.

Podstawowe rezultaty badań.

1. 70% respondentów odpowiedziało, że w jednostkach, w których pracują są ustalone zasady postępowania etycznego.
2. 56% wskazało, że miało do czynienia z dylematem etycznym w miejscu pracy.
3. Podstawowe dylematy etyczne wskazywane przez respondentów rodziły się na gruncie:

4. Znajomość kodeksów etyki zawodowej SKwP, IFAC lub PIBR wskazało ponad 70% respondentów.
5. Budujące jest to, że – jak poniższa specyfikacja wskazuje – zdecydowana większość respondentów, którzy znaleźli się w sytuacji dylematu etycznego podejmowała pewne działania w celu jego rozwiązania.

Za niepokojącą należy uznać jednakże obserwację, która wskazuje na odpowiedź w stylu „to zależy”. Oznacza to, iż obawy przed skutkami ujawnienia nieetycznych zachowań mogą prowadzić do relatywizmu w etyce, co z gruntu jest zjawiskiem negatywnym. Tej kwestii dyskutanci poświęcili sporo uwagi.

Odrębnym zagadnieniem w dyskusji była prawda i niepełna prawda w ujawnieniach w rachunkowości. Dostrzeżono bowiem, iż z jednej strony syntetyzowanie ujawnianych informacji, a z drugiej niepełna prawda w ujawnianiu powinny być także obszarem szczególnej uwagi i profesjonalnego osądu. Zastanawiano się przy tym, czy kwestie wyboru sposobu raportowania mogą rodzić dylemat etyczny, czy też nie?

Prelegenci stwierdzili, że ujawnianie niepełnej prawdy jest w określonych sytuacjach bardziej szkodliwe aniżeli kłamstwo, gdyż półprawda mocno sugeruje prawdę,

a jednak nią nie jest. Takie twierdzenie trudno odnieść do rachunkowości. W rachunkowości jest tak duża ilość informacji, że należy wykonać jej segregację oraz syntezę, żeby czytający mógł zrozumieć pełny finansowy obraz jednostki gospodarczej. Synteza natomiast nie jest półprawdą, albowiem jest zgodna z normą zapisaną w ustawie o rachunkowości. Dylemat etyczny może jednak zaistnieć, gdy utworzenie syntetycznej informacji ma na celu manipulację użytkownikiem informacji. Księgowy, sporządzając sprawozdanie finansowe, musi realizować unormowania z polityki rachunkowości, jednakże dobór informacji może być celowy, może realizować określone zadanie. W takiej sytuacji można mówić jednak o dylemacie etycznym w konstrukcji informacji syntetycznych."

W debacie wzięły udział 54 osoby z różnych oddziałów w Polsce. Poniżej zaprezentowano autoryzowane teksty wystąpień wskazanych we wstępie prelegentów.

dr Paweł Żuraw

ODPOWIEDZIALNOŚĆ

PRAWNA I ETYCZNA KSIĘGOWYCH

Istota odpowiedzialności

Rozpoczynając wypowiedź na temat odpowiedzialności, można byłoby ją skwitować tezą, że człowiek w swoim zachowaniu powinien – z zasady – być odpowiedzialny. Z pewnością każdy intuicyjnie wiedziałby o co chodzi, bez szczegółowego wnikania w definicję odpowiedzialności i na tym można byłoby całą dyskusję zakończyć. Ale spróbujmy głębiej wniknąć w pojęcie, które jest przedmiotem rozważań.

Według Słownika języka polskiego PWN odpowiedzialność to:

- 1) obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje lub czyjeś czyny,
- 2) przyjęcie na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub o coś.

Ale to również m.in.:

- odpowiedzialność cywilna, czyli obowiązek wynagrodzenia wyrządzonej komuś szkody lub straty;
- odpowiedzialność dyscyplinarna, czyli odpowiadanie przez pracownika przed organem dyscyplinarnym w razie poważnego naruszenia obowiązków, ale również konieczność odpowiadania przez członka stowarzyszenia za naruszenie przepisów statutowych;
- odpowiedzialność karna, sądowa dotycząca obowiązku odpowiadania przed sądem za czyn przestępczy;
- odpowiedzialność służbowa opisująca konieczność odpowiadania przez pracownika przed przełożonym za naruszenie obowiązków służbowych¹.

W powyższej definicji wielokrotnie pojawia się słowo „obowiązek”, które według tego samego słownika oznacza m.in. konieczność zrobienia czegoś, wynikającą

z nakazu moralnego lub prawnego². Konieczny to z kolei niezbędny, a nawet bezwzględny.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że ta bezwarunkowość może być poniekąd trudna do zrozumienia przez współczesnych ludzi, przyzwyczajonych do: wolności, niezależności, a nawet pewnej swobody postępowania. Człowiek XXI wieku odzwyczaił się od ograniczeń, granic, barier, stąd jeśli się one pojawiają, wówczas może – choć nie musi – uwydatnić się w nim bunt, sprzeciw lub walka o dotychczasowe przyzwyczajenia, nawyki lub ideały.

Prawne uwarunkowania odpowiedzialności księgowych

Księgowi jak wszyscy przedstawiciele innych zawodów mogą, a nawet powinni ponosić odpowiedzialność za nienależyte wykonanie swojej pracy. Zasadniczo każda usługa lub praca księgowa powinna być wykonana z należytą starannością (sumiennością), aby nie narażać się na różne konsekwencje – zwłaszcza te finansowe – błędnie podjętych działań lub decyzji.

Łącząc odpowiedzialność z zawodem księgowego, moglibyśmy wyróżnić różne jej rodzaje, na przykład odpowiedzialność podatkową, cywilną, pracowniczą, karną. Biorąc pod uwagę prawo bilansowe, należy zaznaczyć, że jednym z podstawowych przepisów odnoszących się do odpowiedzialności księgowych, jest art. 77 ustawy o rachunkowości, zgodnie z którym, kto wbrew przepisom ustawy dopuszcza do:

- po pierwsze, nieprowadzenia ksiąg rachunkowych, prowadzenia ich wbrew przepisom ustawy lub podawania w tych księgach nierzetelnych danych;
- po drugie, niesporządzenia sprawozdania finansowego, skonsolidowanego sprawozdania finansowego, sprawozdania z działalności,

¹ <https://sjp.pwn.pl/sjp/odpowiedzialnosc;2493511.html> [20.11.2022].

² <https://sjp.pwn.pl/szukaj/obowi%C4%85zek.html> [20.11.2022].

sprawozdania z działalności grupy kapitałowej, sprawozdania z płatności na rzecz administracji publicznej, skonsolidowanego sprawozdania z płatności na rzecz administracji publicznej, sporządzenia ich niezgodnie z przepisami ustawy lub zawarcia w tych sprawozdaniach niezetelnych danych

– podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 2 albo obu tym karom łącznie³.

W przytoczonej normie prawnej pojawiają się sankcje, które dyscyplinują księgowych, wymuszając na nich odpowiedzialność niejako z zewnątrz. Ale w tym konkretnym przypadku należy wziąć pod uwagę okoliczność, w której to, odpowiedzialność może wynikać z wnętrza człowieka, z jego ukształtowanego charakteru, przyjmowanych życiowych postaw, a więc procesu, kiedy staje się ona elementem trwałym, dojrzałym.

W omawianym artykule 77 niniejszej ustawy pojawia się wyrażenie „niezetelne dane”. Niezetelny, czyli niebudzący zaufania, niedotrzymujący zobowiązań, a ostatecznie niezgodny z prawdą⁴. Odnosząc ten zwrot do debaty etycznej moglibyśmy powiedzieć, że „niezetelny” to niezgodny z moralnością, etyką czy określoną kulturą, na przykład zawodową.

Kolejny obszar odpowiedzialności został zaprezentowany w art. 78 i dotyczy sporządzania opinii przez biegłego rewidenta niezgodną ze stanem faktycznym. Z kolei art. 79 omawianej ustawy podaje, że kto wbrew przepisom ustawy:

- nie poddaje sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta;
- nie udziela lub udziela niezgodnych ze stanem faktycznym informacji, wyjaśnień, oświadczeń biegłemu rewidentowi albo nie dopuszcza go do pełnienia obowiązków;
- nie składa sprawozdania finansowego do ogłoszenia;
- nie składa sprawozdania finansowego, skonsolidowanego sprawozdania finansowego, sprawozdania z działalności, sprawozdania z działalności grupy kapitałowej, sprawozdania z płatności na rzecz administracji publicznej, skonsolidowanego sprawozdania z płatności na rzecz administracji publicznej we właściwym rejestrze sądowym;
- nie zamieszcza na stronie internetowej jednostki dokumentów, o których mowa w art. 49b ust. 9 (sytuacja kiedy jednostka może nie sporządzać oświadczenia na temat informacji niefinansowych), art. 55 ust. 2c (dotyczy oświadczenia jednostki dominującej) oraz art. 69 ust. 5 (dotyczy przetłumaczonego

oświadczenia grupy kapitałowej) ustawy o rachunkowości;

- nie udostępnia sprawozdania finansowego i innych dokumentów, o których mowa w art. 68 ustawy o rachunkowości (członkom, wspólnikom, akcjonariuszom);
- prowadzi działalność gospodarczą w zakresie usługowego prowadzenia ksiąg rachunkowych bez spełnienia warunków, o których mowa w art. 76a ust. 3 ustawy o rachunkowości (pełna zdolność do czynności prawnych oraz skazanie prawomocnym wyrokiem sądu przeciwko wiarygodności dokumentów, mieniu, obrotowi gospodarczemu, obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi czy przestępstwo skarbowe);
- prowadzi działalność gospodarczą w zakresie usługowego prowadzenia ksiąg rachunkowych bez spełnienia obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone w związku z prowadzoną działalnością, o którym mowa w art. 76h ust. 1 ustawy o rachunkowości;
- rozwiązuje umowę o badanie sprawozdania finansowego bez uzasadnionej podstawy lub nie informuje Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego, a w odpowiednich przypadkach – Komisji Nadzoru Finansowego, o rozwiązaniu tej umowy;
- zawiera z firmą audytorską umowę o badanie ustawowe w rozumieniu art. 2 pkt 1 ustawy o biegłych rewidentach na okres krótszy niż dwa lata;
- stosuje klauzule umowne, o których mowa w art. 66 ust. 5a ustawy o rachunkowości (dotyczy ograniczenia możliwości wyboru firmy audytorskiej)

– podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

Po raz kolejny można zadać następujące pytanie: Czy ta kolejna sankcja jest słuszna? Czy jest potrzebna? Czy nie jest zbyt surowa? Trudno jest z tak postawionym pytaniem dyskutować. Należałoby je postawić prawnikom, a więc kompetentnym i doświadczonym ekspertom z tej dziedziny.

Jednakże wchodząc w obszar moralności, można byłoby poczynić następującą refleksję. Skoro człowiek w swojej przewrotnej i nieograniczonej wolnej naturze nie widzi jasno zarysowanych granic, może pozwolić sobie na różne rzeczy, zarówno te dobre, jak i złe. Jest wolny, wybór zatem zależy od niego. Gorzej będzie, jeśli złych rzeczy będzie więcej aniżeli dobrych.

³ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości

⁴ <https://sjp.pwn.pl/sjp/nierzetelny;2489721.html> [20.11.2022].

Może wówczas zaszkodzić sobie i innym, świadomie lub nieświadomie.

Odpowiedzialność w biurze rachunkowym

Niejednokrotnie zdarza się, że błędy rachunkowe (określane mianem niezgodności z obowiązującymi regułami) są popełniane przez księgowych, którzy są zatrudnieni przez biura rachunkowe. Wówczas odpowiedzialność za powstałe zdarzenie spoczywa w pierwszej kolejności na biurze rachunkowym. Zatem można powiedzieć, że odpowiedzialność księgowego jest ograniczona.

Klient biura, przedsiębiorca, podatnik, który poniósł szkodę z powodu nieprawidłowych czynności księgowego, powinien zwrócić się ze swoimi roszczeniami bezpośrednio do biura, a nie do konkretnego pracownika. Wówczas będziemy mieć do czynienia z roszczeniami o charakterze odszkodowawczym oraz zobowiązaniem do naprawy wyrządzonej szkody. Będzie to wiązało się na przykład z poprawieniem źle sporządzonej dokumentacji przedsiębiorstwa.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zgodnie z art. 26 Ordynacji podatkowej to właśnie podatnik (przedsiębiorca) odpowiada całym swoim majątkiem za wynikające ze zobowiązań podatkowych podatki. Dlatego niezależnie od tego, jaka umowa została podpisana z księgowym lub biurem rachunkowym, wszelkie nieprawidłowości obciążą w pierwszej kolejności przedsiębiorcę, a nie księgowego⁵.

W efekcie popełnionego błędu biuro rachunkowe będzie musiało naprawić szkodę wyrządzoną przez swojego pracownika, co będzie oznaczało zapłatę stosownego odszkodowania i poprawienie popełnionych błędów rachunkowych.

Należy stwierdzić, że normy prawne logicznie określają zakres postępowania w takich sytuacjach. Jednakże życie pisze różne scenariusze, dlatego warto w tym miejscu uwypuklić aspekt psychologiczny, który dotyczy współpracy z klientem, podatnikiem, przedsiębiorcą. Klient nie zawsze musi być łatwy we współpracy i wyrozumiały. Tempo życia, różnorodność spraw, które przeplatają się przez ludzką codzienność sprawiają, że ludzie coraz częściej są zabiegani, podminowani, a nawet skłonni do słownych utarczek i niekoniecznie cenzuralnych ripost. Wszystko układa się pomyślnie, kiedy klient jest człowiekiem na tzw. poziomie, kiedy nie kieruje się

negatywnymi emocjami i kiedy jest człowiekiem przede wszystkim empatycznym.

Niestety, w czasach po pandemicznych oraz przybierającego na sile kryzysu ekonomicznego, ludzie coraz bardziej są skłonni do reakcji, które odbiegają od przyjętych obyczajowo standardów: kultury, ogłady, wyrozumiałości. Krytyczne spojrzenie na współczesną rzeczywistość pozwala nawet sformułować tezę, że we wszelkich relacjach z ludźmi, trzeba być przygotowanym na różne warianty zachowań, od tych grzecznych, miłych, sympatycznych, po te agresywne i nawet bardzo niebezpieczne. W tym miejscu należałoby sobie życzyć, aby tych sympatycznych relacji i kontaktów było więcej, aniżeli tych niemiłych.

Odpowiedzialność wynikająca z Kodeksu pracy⁶

W myśl artykułu 114 Kodeksu pracy pracownik, który wskutek niewykonania lub nienależytego wykonania obowiązków pracowniczych ze swej winy wyrządził pracodawcy szkodę, ponosi odpowiedzialność materialną według zasad określonych w przepisach niniejszego aktu prawnego. W takim przypadku księgowy odpowiada jedynie za stratę rzeczywistą. Jeśli jednak szkoda została wyrządzona umyślnie – co stanowi przypadek raczej skrajny – pracownik musi ją naprawić w pełnej wysokości (art. 122), a zatem w takiej, która uwzględni również utracone przez pracodawcę korzyści.

Jak podają artykuły 115-120, pracownik ponosi odpowiedzialność za szkodę w granicach rzeczywistej straty poniesionej przez pracodawcę i tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego wynikła szkoda. Pracodawca jest obowiązany wykazać okoliczności uzasadniające odpowiedzialność pracownika oraz wysokość powstałej szkody. Pracownik nie ponosi odpowiedzialności za szkodę w takim zakresie, w jakim pracodawca lub inna osoba przyczyniły się do jej powstania albo zwiększenia.

Ponadto pracownik nie ponosi ryzyka związanego z działalnością pracodawcy, a w szczególności nie odpowiada za szkodę wynikłą w związku z działaniem w granicach dopuszczalnego ryzyka. W sytuacji gdyby szkoda wyrządzona była przez kilku pracowników, wówczas każdy z nich ponosi odpowiedzialność za część szkody stosownie do przyczynienia się do niej i stopnia winy.

Gdy ustalenie stopnia winy i przyczynienia się poszczególnych pracowników do powstania szkody nie jest możliwe, odpowiadają oni w częściach równych.

⁵ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa.

⁶ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy.

Odszkodowanie ustala się w wysokości wyrządzonej szkody, jednak nie może ono przewyższać kwoty trzymiesięcznego wynagrodzenia przysługującego pracownikowi w dniu wyrządzenia szkody. W razie wyrządzenia przez pracownika przy wykonywaniu przez niego obowiązków pracowniczych szkody osobie trzeciej, zobowiązany do naprawienia szkody jest wyłącznie pracodawca. Wobec pracodawcy, który naprawił szkodę wyrządzoną osobie trzeciej, pracownik ponosi odpowiedzialność przewidzianą w przepisach niniejszego kodeksu.

Odpowiedzialność etyczna księgowych⁷

Przedmiotem rozważań jest zasada odpowiedzialności za przygotowywane i prezentowane informacje z zakresu rachunkowości. Zasada ta przedstawiona jest w rozdziale trzecim *Kodeksu zawodowej etyki w rachunkowości* i oznacza świadomość konieczności przygotowania i prezentowania przez osobę zajmującą się rachunkowością informacji wynikających z systemu rachunkowości w sposób zgodny z obowiązującym prawem, standardami zawodowymi i normami etycznymi.

Zwróćmy uwagę na wymienione w niniejszej zasadzie słowo, jakim jest „świadomość”. Wikipedia podaje, że stanowi ona podstawowy i fundamentalny stan psychiczny, w którym jednostka zdaje sobie sprawę ze zjawisk wewnętrznych, takich jak własne procesy myślowe oraz zjawisk zachodzących w środowisku zewnętrznym i jest w stanie reagować na nie. Dlatego można wskazać, że świadomość to inaczej samokontrola człowieka we wszelkich jego czynach i postępowaniu.

Spróbujmy pokrótce przeanalizować wyszczególnione normy etyczne opisujące odpowiedzialność księgowych.

1. Osoba zajmująca się rachunkowością ponosi zawodową i etyczną odpowiedzialność za terminowość, obiektywizm i wiarygodność przygotowywanych i prezentowanych informacji z zakresu rachunkowości.

Zwróćmy uwagę, że mowa jest tutaj o cechach, jakimi powinni kierować się księgowi. Można byłoby je zamienić innymi pojęciami, jak: dokładność, precyzja, sprawiedliwość. Są to cechy pożądane według kodeksu, ale pamiętajmy, że na przykład dotrzymanie terminu przez kogoś, często jest uzależnione od terminowości innych ludzi. Podobnie można powiedzieć o wiarygodności. Prawdą jest, że nic nie zastąpi określonych mechanizmów postępowania człowieka.

To on ostatecznie podejmuje decyzje w swoim wolnym wyborze. Kodeks etyczny jako prawo honorowe wskazuje właściwą drogę postępowania, niezależnie od występujących okoliczności.

2. Przygotowywane i prezentowane przez osobę zajmującą się rachunkowością informacje z zakresu rachunkowości muszą być wiarygodne, kompletne, zrozumiałe i istotne dla właściwej oceny zagadnienia, którego dotyczą (zasada ta uwydatnia konieczność stosowania zasad zawartych w normach prawnych rachunkowości).
3. Osoba zajmująca się rachunkowością ponosi odpowiedzialność za stosowanie zawodowych i etycznych zasad przez podległe jej osoby w zakresie przygotowania i prezentacji informacji.

W powyższej normie możemy dostrzec funkcję lidera, menedżera rachunkowości, który powinien czuwać nad tokiem postępowania swoich podwładnych. Według tej normy taka osoba jest odpowiedzialna nie tylko za siebie, ale również za innych, co implikuje jej kolejną cechę, a mianowicie autorytatywnego pedagoga, któremu można i powinno się zaufać.

4. Osoba zajmująca się rachunkowością musi być świadoma swojej odpowiedzialności za przygotowywane i prezentowane informacje z zakresu rachunkowości. Zapewnienie właściwego poziomu tej świadomości wymaga od osoby zajmującej się rachunkowością: poczucia niezależności w procesie przygotowywania i prezentacji informacji oraz świadomości i rozumienia konsekwencji działań własnych i osób podwładnych w tym zakresie.

W czwartej normie po raz kolejny pojawia się pojęcie świadomości odpowiedzialności za wszelkie działania z obszaru rachunkowości. Tą świadomością można byłoby ukierunkować w stronę asertywności, czyli odwagi w stosowaniu norm etycznych. Wynika z tego wniosek, że etyka – sama w sobie – wymaga odwagi. Nie jest to dziedzina łatwa do stosowania w codziennym życiu osobistym i zawodowym. Stanowi jednak drogowskaz na drodze, która prowadzi do dobrego celu. Nie jest to droga prosta, ale kręta. Jest jednak możliwa do przebycia. Dlatego warto nią podążyć.

⁷ Kodeks Zawodowej Etyki w Rachunkowości, wydanie drugie, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2012.

O. dr hab. Kazimierz Papciak, prof. PWT we Wrocławiu

CZŁOWIEK ODPOWIEDZIALNY

Potoczna obserwacja socjologiczna

Człowiek odpowiedzialny jest świadomy swoich zalet ale także i wad, zna swoje możliwości i umiejętności i stara się sprostać zadaniom, których się podjął. Dotyczy to zarówno spraw fundamentalnych związanych z rodziną, z bliskimi osobami, jak i spraw codziennych w relacjach ze współpracownikami, kontrahentami czy po prostu znajomymi. Istotną sprawą jest też odpowiedzialność wobec siebie i realizowanie zadań, które sami sobie wyznaczyliśmy. Człowiek odpowiedzialny za własne życie nieustannie dąży do rozwoju, ponieważ wie, że tego wymaga codzienna egzystencja.

Odpowiedzialność jest ważną cechą człowieka, od której pochodzi szereg innych ważnych cech, między innymi: solidność, obowiązkowość, punktualność, sumienność, konsekwencja, lojalność, mądrość, rozsądek, roztropność, uczciwość, pracowitość, itd. Odpowiedzialność zawsze wiąże się z jakimś wysiłkiem, asertywnością skierowaną na innych ale także z etycznym myśleniem i działaniem w codziennych sprawach związanych z mieszkaniem, pracą i ludźmi, z którymi jesteśmy związani. Antoine de Saint-Exupéry w ponadczasowej opowieści pt. „Mały Książę” mówi o tym, że jesteśmy zawsze odpowiedzialni za to, co oswoimy – i nie dotyczy to tylko oswojania naszych zwierzęcych pupili, ale również ludzkiej przyjaźni i miłości, które są nierozdzielnie związane z odpowiedzialnością. Jednak pobieżna obserwacja socjologiczna nie rozwiązuje naszej kwestii na poziomie naukowym. Konieczne wydaje się być odwołanie do prawd podstawowych i niejako odwiecznych.

Semantycznie pojęcie „odpowiedzialność” powiązane jest ze słowem „odpowiedź”. Podobnie jest w językach anglosaskich, romańskich i germańskich (*responsibility* – *responsabilité* – *verantwortung*). Jeśli odpowiedź, to na jakie pytanie? Jak się wydaje, jest to pytanie o tożsamość. Pytając człowieka: kim jest? możemy usłyszeć odpowiedź: jestem człowiekiem, jestem Dolnoślązakiem – Polakiem – Europejczykiem,

jestem adiunktem, profesorem, jestem dyrektorem, menedżerem, księgowym... Za każdym stwierdzeniem kryje się system wartości, który dookreśla tożsamość danej osoby. Bowiem gdy pytamy o tożsamość, pytamy o system wartości, obiektywnego dobra etycznego, związanego z daną pozycją społeczną czy zawodową. I chodzi tutaj zarówno o pozycje społeczne przypisane z urodzenia jak i osiągnięte w wyniku humanistycznej formacji. System wartości z kolei kieruje nasz wzrok w stronę etyki, a więc teorii moralności w ramach filozofii indywidualnej i społecznej.

Analiza etyczna odpowiedzialności

W tym miejscu warto wskazać na dwa wektory, aspekty niejako wyjaśniające zagadnienie, które jest przedmiotem naszej debaty. Pierwszy z nich wskazuje na klasyczny podział stosowany w etyce: aksjologia (system wartości) – aretologia (system sprawności – dawniej cnót) oraz deontologia (system powinności). Drugi wektor dotyczy prawa naturalnego (nie mylić z prawem natury!) jako źródła wartości etycznych i wyprowadzonych z nich zasad społecznych.

Odnosnie do pierwszego aspektu. Aksjologia mówi o wartościach. System wartości fundamentalnych to zaledwie kilka wartości, które można spisać na paznokciu jednego palca: godność (życie), prawda, wolność, sprawiedliwość i miłość. Te wartości stanowią fundament życia indywidualnego i społecznego. Relacje międzyludzkie powinny być budowane według paradygmatu: prawda jako podstawa-fundament – sprawiedliwość jako reguła działania – wolność jako atmosfera działania – miłość jako afirmacja wszelkich działań, podnosząca wszystko na poziom bezinteresownego czynienia dobra.

Z kolei aretologia odnosi się do sprawności etycznych (dawniej cnót moralnych). Na bazie aksjologicznej dokonuje się formacja humanistyczna, formowanie postaw indywidualnych i społecznych. Przykładem tego są postawy wymienione na wstępie jako cechy ludzkie: solidność, obowiązkowość, sumienność, empatia, konsekwencja, lojalność, męstwo, mądrość a także rzeczona odpowiedzialność. Człowiek odpowiedzialny jawi się jako osoba spolegliwa, tzn. taka, na której zawsze można polegać w każdej sytuacji.

Przyjęty jako „swój” system wartości, odzwierciedlany w nabytym systemie sprawności prowadzi do powinności związanych z wybraną drogą życiową, z wybranym zawodem... także księgowego. Deontologia – bo o niej mowa – jawi się jako drogowskaz, który wskazuje jak należy się zachować, zwłaszcza w sytuacjach problemowych, w których może dojść np. do wallenrodowskiego konfliktu sumienia z obowiązkiem. Jeden z dokumentów Kościoła katolickiego mówi tak:

*„Wartości jednakże wchodzą często w konflikt z sytuacjami, w których są otwarcie lub pośrednio kwestionowane. W takim przypadku trudno jest człowiekowi przyznać należne miejsce im wszystkim równocześnie i w sposób spójny. Dlatego tym bardziej potrzebna jest chrześcijańska roztropność, która w rozmaitych konkretnych sytuacjach pozwala dokonać wyboru na rzecz fundamentalnych wartości chrześcijaństwa. Na tym właśnie polega praktyka autentycznej „mądrości”, której Kościół domaga się w życiu społecznym od chrześcijan i od wszystkich ludzi dobrej woli”. (Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr 45, s. 80)*

Człowiek wtedy niejako odpowiada swoją postawą i działaniem na wyzwania życiowe czy zawodowe według wartości, które traktuje jako zinterioryzowane „świętości”, których naruszać nie wolno. Odpowiedzialność jawi się jako postawa życiowa (→aretologia) stymulowana przez powinności (→deontologia).

Prawo naturalne jako odwieczne źródło etyki

„Prawo moralne we mnie” – tę słynną maksymę Immanuela Kanta, niemieckiego filozofa z XVIII wieku, zna dziś niemal każdy kto myśli o etyce. Zna również, poprzedzając ją stwierdzenie – „Niebo gwiazdziste nade mną”.

Dlaczego Kant swój drogowskaz etyczny poprzedził banalnym faktem? (...) Kant mówi „nade mną” po to, aby każdy z osobna to odczuwał. Aby każdy zdawał sobie z tego sprawę. I pamiętał o tym. Ale też i to, że niebo gwiazdziste rozpościera się nad „nami”. Absolutnie wszystkimi ludźmi. To jego uniwersalizm dla wszystkich istot rozumnych i ...moralnych, a więc takich, które potrafią rozróżnić dobro od zła (por. J. Jachowicz, *Niebo gwiazdziste nade mną...*, www.wpolityce.pl [dostęp: 25.11.2022]).

Odwaga myślenia, aby mogła spełnić warunek myślenia etycznego, potrzebuje wykładni teoretycznej, pewnej i niezawodnej, aby nie błędziła po manowcach intelektualnej deprawacji. Chrześcijańska nauka społeczna, według Benedykta XVI, „argumentuje, wychodząc od rozumu i prawa naturalnego, a więc od tego, co jest wspólne naturze każdej istoty ludzkiej”. (Encyklika *Deus caritas est*, nr 28, www.vatican.va, [dostęp 25.11.2022]).

Pozytywistyczne rozumienie natury, oparte jedynie o nauki przyrodnicze nie jest w stanie stworzyć żadnej korelacji między etyką a prawem, między osobą a powinnością. Taka doktryna nie uznaje prawa naturalnego, gdyż postrzega je jako nieweryfikowalną doktrynę specyficznie katolicką. Prawo naturalne zostaje zepchnięte na pozycję subkultury środowisk chrześcijańskich, tak że poza tymi środowiskami nie warto o nim dyskutować. Bywa, że ludzie niemal wstydzą się nawet o nim wspominać, do niego odnosić, bojąc się posądzenia o konfesyjność. Dla pozytywistycznego ujęcia życia społecznego, jakiegokolwiek odniesienie do prawa naturalnego jest ujmowane w kategoriach błędu, co wyraźnie widać w przypadku świadomości publicznej cywilizacji zachodniej. Wzorem oświecenia rozum staje się „bogiem” i stanowi jedyne źródło prawa i moralności, stanowi także podstawę ich oceny i weryfikacji. Następstwem jest oderwanie wartości takich jak godność osoby, wolność, prawda czy sprawiedliwość od prawno-naturalnej podstawy. Skutkiem jest natomiast ich dowolna wykładnia na usługach ideologii i dopasowana do partykularnej koniunktury politycznej.

Jedynie prawo naturalne może stanowić źródło z którego wypływają prawdziwie ludzkie wartości, sprawności i powinności. Prawo naturalne jest owym niezmiennym zrębem prawdy o człowieku, który można nazwać odwiecznym... jest warunkiem *sine qua non* i pierwotną regułą jakiegokolwiek gramatyki etycznej.

Na gruncie filozofii prawa toczy się spór między naturalizmem prawniczym a pozytywizmem prawniczym. Jeśli etos ludzkich społeczności jest korelacją norm etycznych i prawnych, faktycznego postępowania i lokalnych tradycji, trzeba zapytać o źródła owych norm wyznaczających kierunki postępowania. Aspektem uzupełniającym są relacje zachodzące między normami etycznymi (moralnymi) a normami prawnymi według założenia filozofii społecznej, że prawo które nie szanuje wartości i zasad etycznych, może stać się bezprawiem.

Prawo naturalne powinno być fundamentem systemów prawnych, szczególnie w cywilizacji zachodniej. Dotyczy to zarówno prawa stanowionego jak i precedensowego. Cechą charakterystyczną każdej cywilizacji wydaje się być afirmacja i respekt wobec

prawa wiecznego, transcendentnego i partycypującego w nim prawa naturalnego. Takie podejście prowadzi bowiem do konstruktywnego budowania opartego na konsoli, jaką stanowią oba systemy prawne.

Wartości nie leją się na nas z góry, jak woda z flaszki. One także wymagają od nas wyboru. Życie podsuwa pewne wartości, ale od człowieka zależy, czy je dostrzeże, zrozumie, czy będzie je pielęgnował...". (J. Tischner, *Myśli wyszukane*, Kraków 2005, s.

78

Wybrał: . Dr hab. Kazimierz Papciak

Stanisław Kozłowski

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZAWODOWA KSIĘGOWEGO

(NOTATKA Z WARSZTATU PRACY)

Odpowiedzialność jako postawa życiowa człowieka jest wypełniana regułami dobrej woli. Przejawia się poszanowaniem powszechnie uznawanych wartości i zasad etycznych. Tak rozumiana odpowiedzialność nie łączy się z rygorami sankcji. Odpowiedzialność zawodowa księgowego jest rozpoznawana w kontekście przepisów prawa karnego. Kodeks zawodowej etyki kieruje do księgowych wskazania i sugestie, w jaki sposób bezpiecznie wypełniać obowiązki zawodowe dla ograniczenia (uniknięcia) odpowiedzialności zawodowej.

W środowisku księgowych pojawiają się niekiedy głosy: mamy *Kodeks zawodowej etyki w rachunkowości* i co z tego wynika (w podtekście rozgoryczenie i refleksja, że nic albo niewiele). Czy w takim razie dobrze rozumiemy ideę kodeksu zawodowej etyki? Spójrzmy na to od innej strony.

Normy religijne obowiązują od wielu tysiącleci. W takich okolicznościach czy możemy odpowiedzialnie powiedzieć, iż ukształtowane zostały systemy oddziaływania na moralne postawy człowieka, które choćby przybliżyły powszechne przestrzeganie tych norm? Kodeks zawodowej etyki przedstawia kryteria, które postawy zawodowe można uznać (z punktu widzenia wypełniania zadań profesji) za etyczne. Recept i lekarstw na etyczną „terapię” kodeks zawodowy nie zawiera. Kodeks mówi: zdobywaj kompetencje zawodowe. Jak skutecznie tego dokonać w zawodzie księgowego? To trudne, często niewykonalne zadanie i nie jest wywołane brakiem uzdolnień księgowego. Kodeks zawodowy to nie tylko dobra wola i prawo wyboru drogi życiowej według kanonów etyki powszechnej. Etyka zawodowa stawia na pierwszym planie wymóg kompetencji

zawodowych, czyli kwalifikacji oraz umiejętności ich wykorzystania. Kto nie spełnia tego kryterium powinien zrezygnować z pracy w księgowości. Kto przy tak ostrych kryteriach pozostanie księgowym? Tylko osoby nieświadome ryzyka zawodowego, nowicjusze zawodu? Jakim trzeba być omnibusem, aby współcześnie sprostać wymogom kwalifikacji zawodowych księgowego? I nie jest to skutek wywołany zapisanymi w Kodeksie postanowieniami, lecz rozległością zadań i trudnych obowiązków księgowego wynikających z przepisów prawa. Księgowy stara się sprostać tym zadaniom. Księgowy oczekuje uproszczeń w regulacjach prawnych, które definiują jego obowiązki zawodowe. Tymczasem trend dokonywanych zmian prawa zmierza w przeciwnym kierunku. Kodeks drogowy powiada: jedź prawą stroną drogi. Jest to zrozumiałe i wykonalne. Z przepisów podatkowych na ogół nie wynika która „strona drogi” jest prawa. Często nie wie tego organ podatkowy. Także dla sądów administracyjnych jest to trudne wyzwanie, rozstrzygane w wyrokach bardzo różnorodnie. Nie mówimy w takiej sytuacji, iż sądy działają nieetycznie, że nie posiadają kompetencji zawodowych. Jak zatem ocenić pracę księgowego? Jak spełnić wymagania kompetencji zawodowych? Często zapada (bez głębszych refleksji) krytyczna ocena, iż księgowy nie zna dostatecznie prawa, w związku z tym ponosi odpowiedzialność zawodową zarówno w aspekcie moralnym (etycznym), ale także konkretną odpowiedzialność karną za nieprzestrzeganie przepisów prawa. Oto „uroki” zawodu księgowego, które w jakimś stopniu łagodzić może staranność wypełniania zadań profesji sugerowana w treści *Kodeksu zawodowej etyki w rachunkowości*. To jest istota Kodeksu.

**STOWARZYSZENIE
KSIĘGOWYCH
W POLSCE**

Stowarzyszenie Księgowych w Polsce (SKWP) jest, posiadającą osobowość prawną, najstarszą i największą polską organizacją skupiającą przedstawicieli środowiska zawodowego związanego z rachunkowością i finansami. Stowarzyszenie kontynuuje tradycje społeczno-zawodowych organizacji księgowych, działających na terenie ziem polskich od 1907 roku. Od 1989 roku Stowarzyszenie Księgowych w Polsce jest członkiem Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC). Stowarzyszenie nieustannie dokłada starań, by jego członkowie odznaczyli się wysokimi kompetencjami zawodowymi oraz postępowali zgodnie z zasadami etyki. W 2007 roku Stowarzyszenie uchwaliło *KODEKS ZAWODOWEJ ETYKI W RACHUNKOWOŚCI*, którego sygnatariuszami są wszyscy członkowie SKWP, jak również ponad 2 tys. przedsiębiorstw i innych organizacji oraz osoby indywidualne. W 2009 roku Stowarzyszenie wprowadziło czterostopniową certyfikację zawodu księgowego i tytuł zawodowy dyplomowanego księgowego, w 2013 roku tytuł certyfikowanego eksperta usług księgowych, w 2015 roku zawodowy tytuł certyfikowanego specjalisty usługowego prowadzenia ksiąg rachunkowych i podatkowych. Do Stowarzyszenia należy ponad 24 tys. członków zwyczajnych i 2 tys. członków wspierających. W Stowarzyszeniu działa 25 Oddziałów Okręgowych. Od 2010 roku 9 czerwca obchodzony jest Dzień Księgowego.

www.skwp.pl

PREZYDIUM ZARZĄDU GŁÓWNEGO

PREZES: Jerzy Koniecki

WICEPREZESI: dr Teresa Cebrowska,

dr hab. prof. US Stanisław Hońko

SEKRETARZ: Leszek Lewandowicz

SKARBNIK: Bożena Wilk

Kurier Etyki redaguje

KOMISJA ETYKI:

prof. dr hab. Anna Karmańska

przewodnicząca,

Franciszek Wala wiceprzewodniczący,

Małgorzata Małowińska sekretarz,

Stanisław Kozłowski, Sebastian Kuś,

dr Jan Piątek, Grażyna Urbaniak.

Projekt graficzny nagłówka:

MEDIA DORA Dorota Mirowska

Redakcja:

ul. Górnośląska 5; 00-443 Warszawa

tel. 22 583 49 50, faks 22 622 77 81

e-mail: sekretariat@skwp.pl

© by SKWP. Publikacja jest chroniona przepisami prawa autorskiego. Wykonywanie kserokopii lub powielanie inną metodą oraz rozpowszechnianie bez zgody wydawcy w całości lub części jest zabronione i podlega odpowiedzialności karnej. Przedruk materiałów z „Kuriera Etyki” (w całości lub części), wprowadzanie do banku danych oraz przenoszenie na nośniki magnetyczne dozwolone na zasadach ustalonych w ustawie – Prawo autorskie. Redakcja zastrzega sobie prawo do skracania i adiacji tekstów oraz zwrotu zamówionych materiałów a niezatwierdzonych do druku. Materiałów niezamówionych nie zwracamy.

